

СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКИХ ЖІНОК В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІСТЬ ПОДВІЙНИХ НЕРІВНОСТЕЙ¹

ТАМАРА МАРЦЕНЮК

В Україні проблемам сільських жінок приділено недостатньо уваги, адже часто у дослідженнях жінки й мешканки сільської місцевості розглядаються як гомогенні групи. Зрозуміло, що жінки з великих міст і сільської місцевості стикаються з різними проблемами, як і мешканки села – залежно від статі – можуть мати різні пріоритети. Отже, інколи доцільно зазначати про так звані подвійні (чи навіть множинні) нерівності, з якими можуть стикатися певні групи людей.

Дійсно, на думку низки дослідниць і дослідників, наше знання може бути андроцентричним (тобто сприймати чоловічий досвід, маскулітність як норму)², а також метронормативним – місто вважається нормою, натомість периферія, сільська місцевість сприймається як проблема. Поділ на «місто vs село» можна порівняти з такими бінарними поділами, як модерне vs традиційне, західне vs не-західне, культуральне vs природне, пост-модерне vs модерне. Аби привернути увагу до становища саме сільських жінок, 15 жовтня світова спільнота відзначає День сільської жінки.

«В Україні становище сільських жінок є доволі непростим, тож замовчування проблем, із якими стикається більше 7,5 мільйонів сільських жінок, не сприяє їх вирішенню, а навпаки показує, що досі дуже мало уваги з боку державних органів приділяється саме потребам сільських жінок», – зазначила Представниця Уповноваженої з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності Аксана Філіпішина³.

Згідно з даними Державної служ-

би статистики України, сільські жінки становлять близько 7,5 млн. осіб. У середньому в сільській місцевості розмір домогосподарства є більшим (2,7 людини – 2014 р.), ніж у міській (2,5 людини). Та кількість членів домогосподарства у селах переважає не за рахунок малих дітей, а за рахунок людей літнього віку⁴. У сільських районах бракує сприятливих умов для поєднання материнства і професійного зростання: за останні десять років закрилося чимало дошкільних закладів, а сама робота в сільській місцевості супроводжується постійним навантаженням на жінку – вони практично не відпочивають, не піклуються про своє здоров'я⁵.

У результатах аналізу гендерних відносин у селі, проведених соціологінею Н. Лавріненко⁶, зазначено патріархатність сільського середовища, нерівність статусів чоловіка та жінки. Зокрема, сільські жінки оцінюють свій стан як менш рівноправний (лише половина відчувають себе рівноправними з чоловіками і на роботі, і вдома); третина жінок відчувають себе у різних сферах життя певною мірою дискримінованими, мають нижчий соціальний статус.

Цікаво простежити, відколи і як саме привертається увага міжнародної, зокрема, правозахисної спільноти до становища сільських жінок.

Увага до становища сільських жінок у міжнародному законодавстві

Як зазначено у Резолюції про покращення становища сільських жінок Генеральної Асамблеї ООН⁷, жінки, які проживають у сільській місцевості, відіграють важливу роль у розвитку сільського господарства і сільських районів, у зростанні продовольчої безпеки та викоріненні бідності. Розвиток сільських районів значною мірою залежить від залучення жінок сільської місцевості до вирощування продовольчих сільськогосподарських культур, тваринництва та до несільськогосподарської діяльності. Саме жінки виконують важливі функції по догляду за дітьми, людьми похилого віку та хворими.

У найвідомішому міжнародному документі із забезпечення прав жінок – Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок⁸ – існує окрема 14 стаття стосовно становища саме сільських жінок. Серед низки пунктів зазначена необхідність створення таких умов, щоб жінки могли проектувати та здійснювати розвиток своєї місцевості на всіх рівнях, отримувати офіційну та неофіційну освіту, реалізувати право на гідне життя загалом і гідне медичне обслуговування зокрема, брати участь у колективній діяльності тощо. Україна ратифікувала цю Конвенцію та постійно звітується щодо її виконання. Важливо зазначити, що саме звіт цих років міститиме, нарешті, окрему частину, присвячену становищу сільських жінок.

Окрім того, ратифікувавши Стамбульську декларацію із населених пунктів (1996)⁹, українська держава поставила серед пріоритетів питання комплексного розвитку не тільки міст, а й сільської місцевості, визнала «особливі потреби жінок, дітей і молоді у стабільних, здорових і безпечних умовах життя» (стаття 7). У документі зазначено: «Розвиток сільських і міських районів носить взаємозалежний характер. Крім поліпшення умов життя в містах ми також повинні прагнути забезпечення адекватної інфраструктури, громадських послуг і можливостей працевлаштування в сільських районах з метою підвищення їх привабливості, створення комплексної мережі населених пунктів і зведення до мінімуму міграції населення із сільських районів у міста» (стаття 6). Також зауважено про забезпечення повної участі всіх жінок і чоловіків (у тому числі, у сільській місцевості) в економічному і політичному житті держави.

Права сільських жінок у вітчизняному законодавстві

Постає питання узгодження вітчизняного законодавства щодо сільської місцевості із міжнародним. Чи не найважливішим прийнятим за останній час документом, що регу-

лює відносини у сільській місцевості, є Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року¹⁰. Як зазначено у документі: «Найгострішими проблемами на селі є відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл». Загалом Програма

«48 % сільських жінок не мають медичних закладів у межах пішої доступності, стільки ж не можуть собі дозволити певні ліки або платні медичні послуги, 30 % скаржаться на проблеми з доступністю послуг стоматолога, 29 % вважають, що не можуть собі дозволити отримати необхідну медичну допомогу у випадку хвороби, яка вимагає оперативного втручання або тривалого лікування. Окрім того, 26 % сільських жінок хотіли би підвищити свій освітній рівень, однак майже половина з них не мають на це коштів. Лише 46 % сільських жінок вказують, що вміють користуватися комп'ютером та інтернетом.»

є гендернонейтральною, адже жінки і чоловіки у сільській місцевості не розглядаються як окремі соціальні групи, що потребують особливої уваги. Тобто, документ написано без урахування статей із вище розглянутої Стамбульської декларації із населених пунктів.

Конституція України у статті 24 гарантує громадянам рівні конституційні права і свободи: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»¹¹. У Кодексі законів про працю України у ст. 2-1 держава «забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин»¹².

У Державній програмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року¹³ відсутня диференціація заходів для сільського та міського населення. Програма стосується, передусім, загальних гендерних аспектів зайнятості, не акцентуючи увагу на проблемах сільських мешканок. З іншого боку, вона, на відміну від попередньої, уже містить окремі акценти на потребах сільських жінок: ідеться про «здійснення заходів, спрямованих на розвиток у жінок лідерських навичок

для участі у прийнятті управлінських рішень та навичок провадження підприємницької діяльності. При цьому особливу увагу слід приділити **жінкам із сільської місцевості**, представникам національних меншин та жінкам з особливими потребами».

Одним із основних законодавчих механізмів забезпечення гендерної рівності є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»¹⁴. Однак, у цьому законі жінки та чоловіки розглядаються радше як гомогенні категорії.

Проблемні аспекти реалізації державної політики стосовно прав сільських жінок¹⁵

У 2012 році у Верховній Раді України відбувся круглий стіл «Забезпечення прав та можливостей сільських жінок в Україні», де було фахово обговорено проблеми сільських жінок. Зокрема, депутатка Олена Бондаренко оголосила результати оцінки регіональних державних програм. Як зазначено на круглому столі: «У програмах усіх областей містяться пункти щодо відзначення жінок, або вшанування жінок, як у текстах відповідей, з нагоди різних свят, найчастіше, міжнародного жіночого дня 8 березня, Дня Матері, у різних конкурсах. Наприклад, «Жінка в сільському господарстві» (Донецька область), «Господиня свого краю», «Жінка року» (Рівненщина), «Відзнаки багатодітних матерів», «Мати-героїня». Але ж ці конкурси лише посилюють стереотип щодо ролі жінки суто берегині домашнього вогнища і мають формальний характер, а жінка ж прагне бути лідеркою, досягати успіху».

Як зауважила Софія Буртак, координаторка проекту підвищення конкурентоздатності молочного сектору України, «жінки на селі потребують цього елемента фінансової грамотності, елемента навчання різним методам управління, або, як ми це називаємо, менеджменту молочного стада, тобто використання тих технологій, які покращують якість, збільшують об'єм невеликими ресурсами». Було зазначено про відсутність районних і обласних програм розвитку сільськогосподарської кооперації та недостатню поінформованість населення про створення кооперативів.

Аналізуючи телефонні звернення, що надходять на національну гаря-

чу лінію з питань запобігання насильству, Катерина Левченко, очільниця центру «Ла Страда Україна», зазначила, що абсолютна більшість телефонних дзвінків надходять від жительок міст, обласних центрів, районних центрів. Пані Катерина додала: *«Не в кожній області є подібні державні установи. Якщо вони є, то 90 % таких установ сконцентровано знову ж таки в обласних центрах. І серед відвідувачів/-ок цих установ є абсолютно різні категорії, зокрема ті, що називаються «сім'ї в складних життєвих обставинах», але там дуже малий відсоток людей, які приїхали з сільської місцевості. Ми задавали питання: а чому так? ... І працівники центрів казали: «Бо яка жінка поїде з села, бо у неї хазяйство, корови, свині, у неї город». Таким чином, вона не може отримати навіть ту мізерну допомогу, яку сьогодні може забезпечити держава та органи місцевого самоврядування».*

Система освіти щодо репродуктивного здоров'я жінок і дівчат, зокрема у сільській місцевості, залишається слабкою або її немає взагалі. На круглому столі про проблему доступу до інформації та медико-соціальних послуг було також зауважено: *«У селі зовсім не розвинуті громадські організації та дуже висока стигма дискримінації по відношенню до тих питань, від яких залежить здоров'я – і репродуктивне, і сексуальне».*

Подібні заходи із привернення уваги до становища сільських жінок повинні проводитися постійно, включати моніторинг ситуації та пропозиції стосовно її покращення.

Натомість доцільно звернутися до результатів нещодавнього опитування громадської думки сільських жінок стосовно їх становища.

Становище сільських жінок в Україні: результати опитування¹⁶

Відповідно до даних репрезентативного для України опитування сільських жінок 2014 р., 48 % сільських жінок не мають медичних закладів у межах пішої доступності, стільки ж не можуть собі дозволити певні ліки або платні медичні послуги, 30 % скар-

жуться на проблеми з доступністю послуг стоматолога, 29 % вважають, що не можуть собі дозволити отримати необхідну медичну допомогу у випадку хвороби, яка вимагає оперативного втручання або тривалого лікування. Окрім того, 26 % сільських жінок хотіли би підвищити свій освітній рівень, однак майже половина з них не мають на це коштів (бракує коштів для оплати навчання у 8 % сільських жінок, для оплати проживання в іншому місті – у 4 %). Лише 46 % сільських жінок вказують, що вміють користуватися комп'ютером та інтернетом (це переважно жінки віком до 40 років). Зазначили, що не мають можливості виконувати роботу, яка відповідає досвіду, знанням і кваліфікації, 22 % сільських жінок (серед жінок до 55 років таких 24 %). Більше 40 годин на тиждень працюють 20 % зайнятих жінок¹⁷.

Серед основних проблем зайнятості сільських жінок, опитаних у 2014 році, експертки¹⁸ вказали низьку оплату праці (нижчу, ніж у

чоловіків); невідповідність отриманої освіти потребам ринку праці у сільській місцевості, зокрема, через гендерні стереотипи щодо традиційно «жіночих» професій (вчителька, бібліотекарка, вихователька у дитячому садочку, лікарка / медична сестра), для яких у селах мало робочих місць; незацікавленість роботодавців брати на роботу молодих жінок або жінок із дітьми; нерозвиненість мережі дитячих закладів; недотримання роботодавцями (особливо у приватному секторі) норм робочого часу та обмежень на виконання важких робіт жінками; гендерні стереотипи щодо того, що жінка повинна займатися, в

«У сільських районах бракує сприятливих умов для поєднання материнства і професійного зростання: за останні десять років закрилося чимало дошкільних закладів, а сама робота в сільській місцевості супроводжується постійним навантаженням на жінок – вони практично не відпочивають, не піклуються про своє здоров'я.»

основному, господарством та сім'єю, а не виявляти професійну або підприємницьку активність.

Громадські організації та проекти із залучення сільських жінок¹⁹

Разом із тим, успішна політика передбачає не лише вплив «зверху» (прийняття відповідного законодавства та створення відповідальних державних органів), а й так звану «дію знизу» – роль громадянського суспільства, організацій, що відстоюють інтереси тієї чи іншої соціальної групи, у цьому випадку, сільських жінок.

Серед громадських організацій, що працюють із питаннями сільських жінок, доцільно відзначити такі з них, які за останні 10 років здійснювали відповідні проекти. По-перше, це Всеукраїнська громадська організація «Спілка сільських жінок України», яка була створена у 1998 році та зареєстрована у 2001 році. Серед її членкинь сільські жінки – фермерки, власниці особистих сільських господарств, науковиці, сільські активістки. Спілка має осередки у 22 областях країни, координує низку проектів. Наприклад, проводила у різних регіонах країни навчальні семінари «День захисту прав та економічних інтересів сільських жінок»²⁰. У цих семінарах брали участь сільські жінки, а також представники органів влади та місцевого самоврядування, сільські голови, представниці громадських організацій. Жінок навчали, як організу-

вати сімейне сільське господарство, підтримувати здоровий спосіб життя, вирішувати конфлікти та уникати їх, правильно обрахувати та сплачувати податки, залучати ресурси для розвитку власного господарства, зберігати навколишнє середовище, знати та захищати свої права в умовах сьогдення.

По-друге, це Всеукраїнська громадська організація «Рада жінок-фермерів України», яка у 2006–2008 роках реалізувала проект «Розвиток лідерських якостей у жінок-фермерів України для активізації місцевих ініціатив»²¹. Мета проекту – залучення фермерок України до формування і реалізації ефективної цільової політики тери-

торіальних громад. У рамках проекту підготовлено 16 тренерок – членкинь ВГО «Рада жінок-фермерів України» та залучено до реалізації проекту 240 лідерок із 16 громад.

По-третє, маємо знати про Міжнародну благодійну організацію «Добробут громад»²², яка займається розвитком сільських територій, сільських громад через створення сільсько-господарських обслуговуючих кооперативів.

Загалом як свідчить огляд, сільські жінки – це подвійно маргіалізована категорія громадянок України, інтереси та потреби якої слід враховувати. Вона може зазнавати дискримінації як за гендерною ознакою, так і за територіальною специфікою проживання. Суспільство характеризується низкою нерівностей, які слід комплексно брати до уваги. І лише спільні зусилля органів державної влади, громадянського суспільства, а також інституцій освіти та ЗМІ зможуть привести до більш фахового вирішення проблем сільських жінок.

¹ Цю статтю написано на основі проведеного авторкою кабінетного дослідження становища сільських жінок в Україні у рамках проекту «Комплексне дослідження становища жінок, які проживають у сільській місцевості» (2014); а також на основі дослідження «Соціально-гендерний вплив агропромислових об'єктів на сільські громади в Україні» (2015), результати якого будуть презентовані у жовтні 2015 року.

² Більше про це у книгах: Бем С. Линзы гендера: Трансформація взглядов на проблему неравенства полов / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004; Киммел М. Гендероване суспільство. – К.: Сфера, 2003.

³ У Секретаріаті Уповноваженого презентували Комплексне дослідження становища жінок, які проживають у сільській місцевості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/30415-fp-u-sekretariati-upovnovazhenogo-prezentuvali-kompleksne-doslidzhennya-s/>

⁴ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2014 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник / Відп. за випуск І.І. Осипова. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – С. 11.

⁵ Впровадження гендерних підходів в діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій: Навчально-методичний посібник / Укл. Л.М. Артеменко. – Чернігів, 2008. – С. 10.

⁶ Лаврінченко Н. Гендерні відносини на селі // Соціологічний моніторинг / За ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К.: ІС НАНУ, 2006. – С. 86-92.

⁷ Улучшение положения женщин в сельских районах: Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 18 декабря 2007 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/471/95/PDF/N0747195.pdf?OpenElement>.

⁸ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Міжнародний документ від 18.12.1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

⁹ Стамбульська декларація з населених пунктів ООН; Міжнародний документ від 14.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_508.

¹⁰ Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BFcm>.

¹¹ Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

¹² Кодекс законів про працю України від 10.12.71 ВВР № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

¹³ Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» від 26 вересня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF>.

¹⁴ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

¹⁵ Цей розділ статті підготовлено на основі Матеріалів круглого столу «Забезпечення прав та можливостей сільських жінок в Україні» від 18.09.2012 р. при Комітеті Верховної Ради України з прав людини, національних меншин та міжнародних відносин. Стенограма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://empedu.org.ua/sites/default/files/files/publications_materials_stenograma_18_09_12.pdf.

¹⁶ Розділ статті підготовлено на основі дослідження: Волосевич І., Конопницька Т., Костюченко Т., Марценюк Т. Комплексне дослідження становища жінок, які проживають у сільській місцевості. – К.: ВАІТЕ, 2015. – 88 с. – Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/4172?mode=full>.

¹⁷ Там само. – С. 77.

¹⁸ Там само. – С. 78.

¹⁹ Список не є вичерпним. Запропоновано лише деякі приклади проектів.

²⁰ Детальніше див. http://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equal-rights/news/Jak_zaxixhati_prava_sliskix_zhnok.

²¹ Детальніше див. <http://uff-council.org/our-project/itemlist/category/27-proekty-2006-2008-r>.

²² <http://www.heifer.org.ua/>